

Frazeološki slovar ruskega knjižnega jezika Aleksandra Iljiča Fjodorova

Jurij Rojs

Cobiss: 1.19

A. I. Fjedorov, *Frazeologičeskij slovar' russkogo literaturnogo jazyka*, Moskva: Astrel' AST, 2008, 880 str.

To je najobsežnejši ruski frazeološki slovar. Vsebuje okrog 13.000 frazeoloških enot, zajema pa frazeme od začetka 18. stoletja do naših dni. Besedna gnezda niza po abecednem redu, hkrati pa podaja stilne oznake. Namenjen je vsem, ki se študijsko ukvarjajo z ruščino.

Ključne besede: ruska frazeografija, ruska frazeologija

***Phraseological dictionary of standard Russian*, by Aleksander Ilyich Fedorov**

This is the most comprehensive Russian phraseological dictionary. It contains approximately 13,000 phraseological units and encompasses phrasemes from the eighteenth century to the present. It uses nest-alphabetic ordering and also contains stylistic labels. It is intended for everyone studying Russian.

Keywords: Russian phraseography, Russian phraseology

0 Slovar, ki je pred nami (gesla iz njega so dosegljiva na <http://phraseology.academic.ru/>), je doslej najpopolnejši priročnik o ruski frazeologiji in idiomatiki. V ruski leksikografiji je sicer najbolj znan Frazeološki slovar ruskega jezika v uredništvu A. I. Molotkova,¹ kot dopolnilo k njemu pa je bil zamišljen Frazeološki slovar ruskega knjižnega jezika 18.–20. stoletja v uredništvu A. I. Fjodorova. Na podlagi teh dveh slovarjev je bilo mogoče sestaviti popolnejši slovar, kakršen je predstavljeni in ki je zajel novosti iz ruske beletristike in publicistike. Tak slovar potrebujejo šole, fakultete in vsi, ki se poglobljeno ukvarjajo z ruskim jezikom.

1 Leksikografska oznaka frazemov in idiomov, navedenih v slovarju

V slovarju je navedeno in pojasnjeno okrog 13.000 frazeoloških enot, tj. idiomov in frazeoloških zvez. Vanj so vključene tudi druge ustaljene besedne zveze, katerih semantiko je treba pojasniti: veliko pregovorov in rekov, krilatic idr.

¹ A. I. Molotov, *Frazeologičeskij slovar' russkogo jazyka*, Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1967.

Merilo za sestavo jezikovnih enot v slovar so avtorske besedne zveze, ponavljajoče se v več besedilih, tipičnih zvezah besed z enakim ali podobnim pomenom. Slovar ne vključuje avtorskih besednih zvez z metaforičnim pomenom, ki so po strukturi in semantiki podobne frazemu *выходить из штопора* s pomenom 'priti iz težavnega položaja': »Крымов ... вновь увидел себя в затянутой туманцем дали ... и больно кольнувшее опасение впервые серьёзно обеспокоило его: ,Что же я – до предела устал? И не могу выйти из штопора? Так и пропаду'« (Ю. Бондарев. Игра).

Slovar tudi ne zajema pregovorov in rekov iz terminologije, izražene v stalnih besednih zvezah (SBZ). Frazemi, znani v ruskem knjižnem jeziku 18.–20. stoletja, ki se v sodobnem ruskem jeziku ne uporabljajo več, so navedeni v slovarju z oznako *устар.[елое]* 'zastarelo', frazeološki neologizmi imajo oznako *нов.[ое]* 'novo', narečna frazeologija, ki jo uporabljajo v umetniških besedilih, pa ima oznako *обл.[астное]* 'pokrajinsko'.

2 Razvrstitev frazeoloških enot

Frazeološke enote (FE) so razvrščene tako kot v slovarju A. I. Molotkova, tj. frazem se nahaja za besedo, ki določa njegovo strukturo in funkcionalno-skladenjski tip. Ta beseda stoji na začetku slovarskega članka. Na primer:

Ангел *Ангел без крыльишек. Ирон.

Бес *Бес сидит в ком. Разг.

Стать *Стать в пень. Устар. Экспрес.

Da slovar ne bi bil preobsežen, je v njem vsak frazem naveden le enkrat – za skladdenjsko vodilno besedo. Sklicevanja na to ali drugo besedo v slovarju ni. Zmanjšana je količina ponazoril: frazeološki arhaizmi in neologizmi so večinoma potrjeni s tremi do štirimi navedki, frazeološke različice pa samo z dvema. Idiomi in SBZ, prisotni v prejšnjih izdajah frazeoloških pojasnjevalnih slovarjev, imajo samo en navedek.

Slovnične različice frazema so predstavljene v istem slovarskem članku. Sem spadajo zlasti vidski pari glagolskih frazemov; najprej je naveden nedovršnik: *Выходить из терпения; Выйти из терпения*. Če se kaki frazemi z nedovršnikom ne uporabljajo, je naveden le dovršnik: *В дураки вышел* – za besedo *вышел*; *на чужой спине в рай въехать* za besedo *въехать*. Frazemi z leksikalnimi različicami v komponentni sestavi se razlikujejo v semantiki frazema in so razvrščeni v samostojna gesla.

3 Frazeološka semantika in njeno pojasnjevanje

V slovarskih člankih je pojasnjevanje frazemov predstavljeno v obliki definicije in se natančneje določa s stilnimi oznakami. Celotnost in točnost določanja semantike besed in FE sta nedvomno potrebni.

Da bi določili svojevrstnost frazeološke semantike (od katere je v prvi vrsti odvisna svojevrstnost funkcij frazemov v primerjavi z leksiko), je treba primerjati frazem z besedo, s katero je v enakem predmetnem odnosu: *бить баклуши* – lenariti; *мочить ласы* – govoričiti, blebetati; *пустя рукава (работать)* – malomarno, lenobno, slabo. Tu takoj opazimo, da primerjalnih frazemov in besed ni mogoče imeti za ustreznike. V tem primeru beseda in sopomenski niz ne pomagata pojasniti frazeološke semantike: nekaj je za določitev pomena izpuščeno. Če bi primerjalno analizirali vso frazeologijo jezika in vzeli za ta namen ponazarjalno gradivo iz del 19. in 20. stoletja, bi lahko nazorno prikazali, v čem se semantika frazema v vsakem konkretnem primeru razlikuje od semantike besede.

Največji ruski lingvisti so že zgodaj postali pozorni na svojevrstnost frazeološke semantike. Španski jezikoslovec Julio Casares pravi, da pomen frazemov »večinoma ne more biti točno pojasnjen. Moramo jih sprejeti takšne, kot so, ne da bi skušali pojasniti njihovo notranje bistvo.«

Pri sestavljanju frazeološkega slovarja je posebej pomembno, da je podana diferencirana oblika frazema (glede na njegovo strukturo) in korektna oznaka njegove semantike in ekspresivnosti s stilnimi lastnostmi. Obstajata dve knjigi, ki ju je napisala skupina moskovskih jezikoslovcev pod vodstvom V. N. Telije.² Toda v mnogih slovarjih naletimo na netočnosti pri pojasnjevanju, posebej v opisu ekspresivnih značilnosti frazemov.

Znani leksikograf V. M. Mokijenko je v mnogih delih, ki so nastala z natančnim primerjanjem gradiva slovanske frazeologije, napravil konkretne zaključke o posebnostih frazeološke semantike; pojasnil je vzroke njene zapletenosti. Prevladuje ekspresivnost nad predmetno-logično stranjo vsebine frazema in prizadevanje, da se ekspresivnost v govoru nenehno krepi; tako vedno znova nastaja potreba po dopolnjevanju in obnavljanju frazeološkega fonda z zamenjavo besed (sestavini), ki sestavljajo frazem.

Beseda v jeziku je namenjena v glavnem za to, da bi njo poimenovali predmet, dejanje, stanje, oznako predmeta, dejanja in stanja. Vendar pa nekatere besede poimenujejo predmet z oceno, ki jo označuje odnos človeka do predmeta, lastnosti in dejanja. V leksiki se ekspresivna lastnost izraža predvsem morfološko s posebnimi priponami in predponami. V zamotani in veliki celoti jezikovnih znakov, ki spadajo v jezik kot psihofizični pojav in katerih osnovni proizvod so frazemi in leksemi, pa so tudi tako imenovani ekspresivi, ki kažejo na govorčevo čustveno oceno.

Čustvena stran frazema kot znaka je izpeljana beseda: v glavnem je odvisna od prenesene vsebine frazema. Frazeološke enote so po izvoru zgoščene ljudske metafore, primerjave, metonimije, deli pregovorov in rekov. Prenesene predstave, izražene s temi sredstvi, izražajo nekakšna (pogosto smešna, negativna) dejstva iz

² *Лексикографическая обработка фразеологизмов дlja словарей различных типов и дlja машинного фонда русского языка*, Moskva: Institut russkogo jazyka AN SSSR, 1988; *Мaket словарной стат'и дlja автоматизированного толкования идеографического словаря русских фразеологизмов: образцы словарных статей*, Moskva: Institut jazykoznanija, 1991.

vsakdanjega življenja ali označujejo človeka (*снустя рукава* ‘delati z nezavihanimi rokavi obleke, srajce’).

Ta dejstva navajajo na sklep, da ljudje v nominativnem procesu ustvarjajo jezikovne znake, ki niso toliko povezani z vrsto predmetov, dejanj in lastnosti, ampak ki izzivajo asociacije, ki vzbudijo dejavnost predstave, ker je v osnovi njihove vsebine v zavesti govorca prenos – namerno spremenjena slika predmeta –, ki naj pri poslušalcu povzroči določen odnos do predmetnosti. Domnevamo lahko, da frazeme ustvarja tisti del govorcev, za katerega je v večji meri značilen umetniški tip mišljenja (po klasifikaciji znanstvenika I. P. Pavlova). Toda v splošnem ljudskem govoru uporabljajo frazeme vsi ljudje glede na konkretno situacijo (komunikacijo).

Ves fond ruskih frazemov s stališča semantike izhaja iz sestave frazemov glede na besede – komponente. Razdelimo ga lahko v dve osnovni skupini: v eni so idiomi, v drugi frazeološke zveze. Semantika idiomov ni vsota pomenov posameznih besed. Je dosti širša, tj. ima ekstenzivnost smisla, ki je določena z njeno notranjo obliko, ki predstavlja sama po sebi rezultat neposrednega prenosa kakršnega koli dejanja, pojava resničnosti, ki se pogosto ponavlja. Navadno ima ta prenos realni pomen (**биться как рыба об лёд*), redkeje nerealnega (**кот заплакал; *на седьмом небе ...*).

Semantika stalne besedne zveze se bistveno razlikuje od pomena idiomov, ker je določena z leksikalnim pomenom besed, ki so vključene vanjo, ena izmed njih pa ima prenesen smisel (**закадычный друг; *хмурить брови*). Nekatere izmed SBZ se bistveno razlikujejo od pomena idiomov in so lahko delni (nepolni) sinonimi idiomov. Primerjajmo: **оказывать противодействие, *ставить палки в колёса*. Splošna za te obrate je samo ena izmed komponent pomena, t. i. denotat, tj. predmetni pomen. Te razlike v semantiki idiomov in FE določajo način pojasnjevanja pomenov v našem slovarju. Semantika imenskih in glagolskih idiomov v vrsti primerov omejuje spreminjanju njihovih oblik. Tako ima npr. idiom **коломенская верста* v govoru samo obliki im. in tož. ed. **стреляный воробей*, nima pa drugih sklonov in množine.

Na primer: beseda *личность* lahko ima celo vrsto pridevnikov (*крупная, примечательная, выдающаяся, бесцветная, серая, убогая, никчёмная ...*). Ti pridevniki se skladajo z besedo *человек*, ki pa se lahko veže z večjim številom pridevnikov. V ruskem jeziku je nekaj tisoč FE, ki označujejo človeka.

Ekspresivno prenesena, konkretno detajlizirana frazeološka semantika povzroča neprevedljivost »formaliziranih« pojmov. To dejstvo pa otežuje določitev pomena frazemov v pojasnjevalnih in frazeoloških slovarjih.

Pojasnjevanje pomena frazema mora prikazati v slovarskem članku njegovo pripadnost k določeni slovnični kategoriji, ki določa skladijsko funkcijo frazema v stavku: **бить наверх* – delati brez napake, s prepričanjem v uspeh. V frazemih medmetnega tipa ima prilastek splošen, nekonkretni pomen: *вот поди ж ты!* (pog.) – glej ti to, glej no (izraža začudenje).

V pojasnjevalnih in frazeoloških slovarjih se ti frazemi pojasnjujejo enotipno: izraz začudenja, razočaranja ... Pri določanju podobnih frazemov ni podatkov o njihovi skladijski funkciji ter čustvenih in ekspresivnih lastnostih. Vzrok za to stanje je v leksikografiji jasen: sestavlja slovarja razpolaga z leksikalnimi sred-

stvi, v katerih pa ni ustreznika za vsak primer. Zato pa mora slovaropisec, izhajajoč iz možnosti (tj. izbire primernih besed za določitev besednih zvez in ekspresivnih opomb), variirati tipe določitev.

Leksikografska praksa pozna nekaj tipov razlag pomenov: opisne, sinonimne zamenjave, opisno-sinonimne in opombne. Te se uporabljajo v pojasnilih in frazeološki semantiki.

Večina frazemov v kakem jeziku jeziku spada med ljudske metafore, primerjave, metonimije ter dele pregovorov in rekov. Ljudska metafora, primerjava in vsakršen prenesen obrat se lahko uporablja v komunikaciji v enakih ali podobnih situacijah, tako da se lahko pomen vzpostavi iz proste besedne zveze. Element prenesene predstave, ki je osnova frazeološke semantike, določa njeno idiomatičnost, ohranjajoč (v različni meri) ekspresivno-ocenjevalne lastnosti frazema.

Da točno določimo ekspresivne lastnosti frazema, je potreben predvsem dovolj gost sistem stilnih oznak, kot so *прост.*[*ое*] 'ljudsko', *грубо-прост.*[*ое*] 'robato ljudsko', *разг.*[*говорное*] 'pogovorno', *экспрес.*[*сивное*] 'ekspresivno', *шутл.*[*иное*] 'šaljivo', *ирон.*[*ичное*] 'posmehljivo', *неодобр.*[*ительное*] 'neodobravajoče', *уничиж.*[*ительное*] 'ponižujoče', *презр.*[*ительное*] 'zaničljivo', *бран.*[*ное*] 'žaljivo', *ласк.*[*ательное*] 'ljubkovalno', *восторж.*[*енное*] 'vzhičeno' in *книжн.*[*ое*] 'knjižno'. Oznako *идентификатор* imajo imenski, prislovni in adjektivni frazemi. V ruščini pa je veliko frazemov, v katerih je v semantiki dokaj težko najti denotativni in signifikativni element pomena. Da bi se izognili nedoločnosti pri pojasnjevanju frazema, je treba predvsem določiti njihovo skladenjsko funkcijo v stavku in jo izraziti v pojasnilu.

Avtor obravnavanega slovarja A. I. Fjodorov si je prizadeval premagati težave pri pojasnjevanju semantike frazemov, da bi se kar se da izognil ponavljanju napak iz nekaterih starejših slovarjev.

4 Nekaj primerov frazemov v slovarju

***Артист своего дела.** Разг. Экспрес. *Человек, ki opravlja svoj posel z veliko spretnostjo in ljubeznijo. Но главная страсть Филиппа Ивановича – этого он не скрывает – рыболовство. Он артист своего дела. Знает повадку и осторожной донской стерляди, и простоватого сома, и хитрящего налима* (В. Ткаченко. Земля Шолохова).

Базар *На весь базар. Устар. Экспрес. *Zelo glasno (kričati). Вот он входит на Крыльцо, / Вот хватает за кольцо, / Что есть силы в дверь стучится, / Чуть что кровля не валится, / и кричит на весь базар, / Словно сделался пожар* (П. Ершов. Конёк-Горбунук).

Вводить впросак кого. Ввести впросак кого. Устар. *Privesti koga v neprijeten položaj. Судьба на современной сцене европейской играет ролю, подобную роли соперника, и вводит впросак наших легковерных выходцев* (Вяземский. Записные книжки).

Гайка ***Гайка слаба** у кого. Прост. *Ni dovolj moči, sposobnosti ipd., da bi kaj napravil. Шутить-то ты умеешь, факт, а вот работу поставить – гайка у тебя слаба!* (Шолохов. Поднятая целина).

Даст ***Как пить даст**. Прост. *Verjetno, zanesljivo, prav gotovo. Стенан – чёрту брат: повстречается медведь-стервятник – хватъ ножом, как пить даст* (Шишков. Алые сугробы).

Ешь ты мухи с комарами. Обл. Экспрес. *Oblika šaljive, neresne kletvice. Ah, ешь ты мухи с комарами! Да ты ли это, Митрий? Жив, здоров?* (И. Марков, Ф. Марков. В сибирской дальней стороне).

Ёлки-моталки. Прост. Шутл. *Vrsta družinske graje; izraz zadovoljstva, ugoditve. Ей, ёлки-моталки! Я вот в лесу работаю – большие деньги, да? А куда мне с деньгами? Я да дедко – и тот ещё от своих рук кормится* (Ф. Абрамов. Две зимы и три лета).

5 Na koncu slovarja je abecedni seznam frazemov (str. 773–878). Največja pomanjkljivost slovarja je, da besede v frazemih nimajo zapisanih naglasov.

Slovar predstavlja velik uspeh za rusko frazeologijo in leksikografijo. Kdor se resno ukvarja s preučevanjem ruskega jezika, ne bo mogel mimo njega.